

ปฐมโพธิกาล : หลักการ อุดมการณ์ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคแรก
Pathom Bodhikan : principles, ideologies, methods
of propagating Buddhism in the early days

มนต์เทียน มนตราภิบุลย์ / Montthien Montrapibooiy

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน

Mahamakut Buddhist University Isaan Campus

Received : January 25, 2024

Revised : November 22, 2024

Accepted : December 11, 2024

บทคัดย่อ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นเวลา 7 สัปดาห์ แล้วเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงปฐมเทศนาในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 (เดือนอาสาฬหะ) เรียกว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ในขณะที่ทรงแสดงธรรม ท่านโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ คือ บรรลุพระโสดาบัน ได้ทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัย พระอัญญาโกณฑัญญะจึงเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา และแสดงทศยธรรมเทศนาชื่อว่า อนัตตลักขณสูตร โปรดปัญจวัคคีย์ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และแสดงธรรมโปรดยสพร้อมทั้งเพื่อนๆ ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จำนวน 60 องค์ และเป็นช่วงที่ออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นสมควรว่า จะออกไปประกาศพระศาสนาให้เป็นที่แพร่หลาย จึงมีพุทธบัญชาให้สาวกทั้ง 60 องค์ จาริกออกไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยให้ไปแต่เพียงลำพัง ในการออกจาริกประกาศพระศาสนาครั้งปฐมโพธิกาลตั้งแต่ตรัสรู้จนกระทั่งแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ อยู่ในระหว่างพรรษาที่ 1-2 ของพระพุทธองค์ การประกาศพระศาสนาครั้งนั้นทำให้กุลบุตรในดินแดนต่างๆ โดยเฉพาะแคว้นมคธ อันมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้อุปถัมภ์ หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและขอบรรพชาอุปสมบทเป็นอันมาก พระพุทธองค์ทรงวางหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการเผยแผ่พระศาสนาอย่างเป็นระบบ ประดิษฐานพระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการครั้งแรก นับว่าเป็นการเผยแผ่พระศาสนาที่ได้ผลอย่างน่าอัศจรรย์

คำสำคัญ : ปฐมโพธิกาล, หลักการ, อุดมการณ์, วิธีการเผยแผ่

Abstract

When the Lord Buddha became enlightened, he enjoyed liberation at the Sri Maha Bodhi tree for 7 weeks and then went to bless the monks at the Isipat Maruekhathaiyawan Forest. He gave his first sermon on the 15th day of the waxing moon of the 8th lunar month (Asalaha month) called the Dharma ChakkappavattanaSutta. while preaching the

Dharma Lord Kondhana gained the Dharma eye. is to attain the Sotaban asked to be ordained in the Dharma Vinaya Phra Anya Kondanya is therefore the first monk in Buddhism. and gave a second sermon titled Anatta Lakana Sutra Please Panchawak Key to succeed as an arahant and please Yos and friends to succeed as arahants, number 60 and it is during the end of the Buddhist Lent The Buddha considered it appropriate to go out and proclaim the religion widely. Therefore, the Buddha commanded all 60 disciples to pilgrimage to propagate Buddhism. by letting go alone In the first proclamation of the Bodhisattva from enlightenment until the observance of the Patimokkha is during the 1-2th Lent of the Buddha. The proclamation of that religion made the sons of children in various lands, especially Bihar, which had King Bimbisara as patron. Turned to believe in Buddhism and asked for a lot of ordination The Buddha laid down the principles ideology and method of systematic propagation of religion First officially enshrined Buddhism It is an amazingly effective propagation of religion. thus

Keywords : Pathom Bodhikan, principles, ideology, propagation methods.

บทนำ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นเวลา 7 สัปดาห์ ทรงรำพึงว่า ธรรมะที่พระองค์ตรัสรู้เป็นการยากสำหรับคนทั่วไป จึงทรงน้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่ประกาศธรรม ท้าวสหัมบดีพรหมทราบวาระจิตของพระองค์จึงอาราธนาให้โปรดมนุษย์ โดยเปรียบเทียบมนุษย์เหมือนดอกบัว 3 เหล่า 4 บุคคล และในโลกนี้ยังมีเหล่าสัตว์ผู้มีรู้สึในดวงตาเบาบาง สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม เหล่าสัตว์ผู้ที่สามารถรู้ทั่วถึงธรรมได้ยังมีอยู่ ดังนี้พระพุทธองค์จึงทรงน้อมพระทัยไปในการที่จะแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ทรงระลึกอาจารย์ทั้ง 2 คือ อุทกดาบส และอาฬารดาบส เมื่อทรงทราบด้วยพระญาณว่า ท่านทั้ง 2 ได้ทำกาลกิริยาสิ้นชีพไปแล้ว ทรงระลึกถึงเหล่าดาบสปัญจวัคคีย์ที่เคยอุปฐาก จึงเสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เพื่อโปรดเหล่าดาบสปัญจวัคคีย์ ทรงแสดงปฐมเทศนา **ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร** ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ในขณะที่ทรง แสดงธรรม ท่านดาบสโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ คือ บรรลุพระโสดาบันด้วยจิตรู้ว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมมีความดับเป็นธรรมดา” ได้ทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยเป็นท่านแรกในพระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยวิธี “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” พระอัญญาโกณฑัญญะจึงเป็นพระภิกษุรูปแรกในพุทธศาสนา และพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอบรมอินทรีย์ของดาบส 4 คนที่เหลือ คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ ให้บรรลุธรรมขั้นต้นทุกรูป แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาชื่อว่า **อนัตตลักขณสูตร** พระปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 รูปได้บรรลุพระอรหันต์ทั้งหมด พระอรหันต์เกิดขึ้นในโลกจำนวน 6 รูปรวมกับพระพุทธองค์

ต่อจากนั้นพระองค์ได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดพระยสะและพวกอีก 54 ท่าน จนบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด ในครั้งนั้นจึงมีพระอรหันต์รวมทั้งพระองค์ด้วยทั้งสิ้น 61 องค์ พระพุทธเจ้าจึงดำริให้พระสาวกออกประกาศศาสนา โดยมีพระปฐมวาจาในการส่งพระสาวกออกประกาศศาสนาว่า “ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย เราหลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ แม้พวกเธอได้หลุดพ้นจากบ่วงทั้งปวง ทั้งของทิพย์และของมนุษย์เช่นกัน พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์ และความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าไปทางเดียวกัน 2 รูป จงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ในท่ามกลางและในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบถ้วนบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลี คือ กิเลส ในจักขุเพียงเล็กน้อยมีอยู่ แต่เพราะโทษที่ยังไม่ได้ดับธรรม จึงต้องเสื่อมจากคุณที่พึงจะได้รับ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม” (พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับหลวง (เล่ม 4) 2525 : 32/32)

พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นสมควรว่า จะออกไปประกาศพระศาสนาให้เป็นที่แพร่หลาย จึงมีพุทธบัญชาให้สาวกทั้ง 60 องค์ จาริกออกไปประกาศเผยแผ่พุทธศาสนา โดยให้ไปแต่เพียงลำพัง แม้พระองค์ก็จะเสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมืองราชคฤห์ เพื่อทรงโปรดชฎิล 3 พี่น้อง และปลดเปลื้องปญฺญานาฬิกาทิ้งไว้กับพระเจ้าพิมพิสาร กษัตริย์ผู้ปกครองครองเมืองราชคฤห์แห่งแคว้นมคธเป็นลำดับไป ในการออกจาริกประกาศพระศาสนาครั้งนั้น ทำให้กุลบุตรในดินแดนต่างๆ หันมาเลื่อมใสพุทธศาสนา และขอบรรพชาอุปสมบทเป็นอันมาก ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สาวกเหล่านั้นสามารถอุปสมบทให้แก่กุลบุตรได้ เรียกว่า “ติสรณคมนุปสัมปทา” คือ อุปสมบทโดยวิธีให้ปญฺญานาฬิกาทนเป็นผู้ถึง “ไตรสรณคมน์” พระพุทธศาสนา จึงหยั่งรากฝังลึกและแพร่หลายในดินแดนแห่งนั้นเป็นต้นมา (สมเด็จพระญาณสังวร [เจริญ สุวฑฺฒโน] 2551)

หลังจากพระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกทั้ง 60 รูป ไปประกาศพระศาสนาแล้ว พระองค์ก็เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เมืองราชคฤห์ เพื่อทรงโปรดชฎิล 3 พี่น้อง เมื่อถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคมแล้ว ได้เสด็จไปยังสำนักของอุรุเวลกัสสปชฎิล พี่ชายใหญ่ในหมู่ชฎิล 3 พี่น้อง ซึ่งมีบริวารมากถึง 500 คน ทรงปราบพยศปรับเปลี่ยนทิฐิซึ่งเดิมบูชาไฟให้กลับมาเป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบแล้วทรงปรับเปลี่ยนทิฐิของนวกัสสปชฎิล ซึ่งเป็นพี่คนรองมีบริวาร 300 คน และคยาภัสสปชฎิล น้องคนเล็ก มีบริวาร 200 คน ให้กลับเป็นสัมมาทิฐิ แล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาชื่อว่า **อาทิตตปริยายสูตร** โปรด ชฎิล 3 พี่น้อง ให้บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด และทรงประทานให้บวชด้วย “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” รวมเป็นพระภิกษุอรหันต์ทั้งหมด 1,003 รูป

สำหรับพระธรรมเทศนากัณฑ์สำคัญที่ทำเอานักบวชบูชาไฟ พลิกจากมิจฉาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิชนิดฟ้าถล่มดินทลาย คือ อาทิตตปริยายสูตรนี้ เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหาแสดงถึงความร้อนรนของจิตใจ (อินทรี 5) ด้วยอำนาจของกิเลส เปรียบได้กับความร้อนของไฟที่ลุกโผลงอยู่ จึงได้ชื่อว่า อาทิตตปริยายสูตร

แสดงให้เห็นว่าความร้อนที่แท้จริง คือ ความร้อนจากภายใน แต่ทว่าความสุขหรือความทุกข์ร้อนจากกิเลสทั้งปวง ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง คือ ตั้งอยู่ไม่ได้ตลอดไป ไม่มีอะไรที่ควรยึดถือ น่าเบื่อหน่ายในความผันแปร พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา และพระภิกษุทั้งหลายทั้งหมดยังได้เป็นกำลังสำคัญในการประกาศพระพุทธศาสนาที่เมืองราชคฤห์ เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ ทำให้แคว้นมคธเป็นฐานอำนาจสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

โอวาทปาฏิโมกข์ : อุดมการณ์ หลักการ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ทรงแวดล้อมด้วยพระภิกษุอรหันต์ทั้งหมด 1,003 รูป เสด็จเข้าไปสู่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ยังความโกลาหลให้เกิดขึ้นแก่ชาวเมืองราชคฤห์อย่างไม่เคยมีมาก่อน เพราะชฎิลทั้ง 3 พี่น้องเป็นที่เคารพนับถือของชาวเมือง ต่างพากันสงสัยว่าใครเป็นศิษย์ ใครเป็นอาจารย์กันแน่ จนกระทั่งพระอรุเวลกัสสปะและเหล่าพระภิกษุผู้เป็นบริวารได้กล่าวแสดงตนเป็นพระสาวกของพระพุทธองค์ ชาวเมืองจึงเชื่อถือ เหตุการณ์นี้เป็นผลทำให้พระเจ้าพิมพิสารและข้าบริพารต่างเสด็จมาฟังธรรม เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบ พระเจ้าพิมพิสารบรรลุปะเป็นพระโสดาบัน พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาและชาวเมืองก็บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงถวายสวนเวฬุวันอุทยานให้เป็นวัดแห่งแรกในทางพระพุทธศาสนา และต่อมามีอุปติสสมาณพได้ฟังธรรมของท่านพระอัสสชิ และได้บรรลุโสดาบัน นำธรรมนั้นไปแสดงแก่เพื่อน คือ โกลิตมานพ ซึ่งก็บรรลุธรรมเหมือนกัน ทั้งสองพาบริวาร 250 คน ซึ่งเดิมเป็นลูกศิษย์ของสญชัยปริพาชกมาเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ณ สวนป่าเวฬุวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าบริวาร 250 คน จนบรรลุพระอรหันต์ทั้งหมด เว้นแต่อุปติสสะและโกลิตะ

อุปติสสะ ต่อมาเรียกว่า พระสารีบุตร บวชได้ 15 วัน ท่านได้ถวายงานพักอยู่ด้านหลังพระบรมศาสดา ก็ได้บรรลุพระอรหันต์ด้วยพระธรรมเทศนาเวทนาปริคคหสูตร ที่พระบรมศาสดาแสดงแก่ที่ชนขปริพาชก ส่วนโกลิตะ ต่อมาชื่อเรียกว่า พระโมคคัลลานะ หลังจากบวชได้ 7 วัน ได้ฟังอุบายแก้ง่วงจากพระบรมศาสดาพร้อมกับฟังโอวาทด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น ให้ใช้ปัญญาพิจารณาเวทนาทั้งหลายว่าเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ท่านได้ปฏิบัติตามพระโอวาทที่ทรงสั่งสอนก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันนั้นนั่นเอง

ล่วงถึงวันเพ็ญมาฆปุรณมี เดือน 3 ขึ้น 15 ค่ำ ณ สวนป่าเวฬุวันราชอุทยาน พระบรมศาสดาทรงตั้งตำแหน่งพระอัครสาวก คือ ตั้งพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี พระอัครสาวกเบื้องขวา และตั้งพระโมคคัลลานะ เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย โดยพระพุทธองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา และทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ วางรากฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการ โอวาทปาฏิโมกข์เป็นหลักคำสอนสำคัญที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ประทานแก่ที่ประชุมพระภิกษุ 1,250 รูป เพื่อวางจุดหมาย หลักการ และวิธีการ ในการเข้าถึงพระพุทธศาสนาแก่พุทธบริษัททั้งหลาย วันนี้จึงชื่อว่า

วันมาฆบูชา นับเป็นวันสำคัญที่ประกอบด้วย “องค์ประกอบอัศจรรย์ 4 ประการ” คือ พระสงฆ์สาวกที่มาประชุมพร้อมกันทั้ง 1,250 รูปนั้น ได้มาประชุมกันยังวัดเวฬุวันโดยมิได้นัดหมาย พระสงฆ์ที่มาประชุมทั้งหมดต่างล้วนเป็น “เอหิภิกขุอุปสัมปทา” คือ เป็นพระสงฆ์ได้รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าโดยตรง พระสงฆ์ทั้งหมดที่มาประชุมล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญา 6 และวันดังกล่าวตรงกับวันเพ็ญมาฆปุรณมีดิถี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ดังนั้นจึงมีคำเรียกวันนี้อีกคำหนึ่งว่า “วันจาตุรงคสันนิบาต”

ในมหาปทานสูตร พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ภาษาบาลี อักษรไทย พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 (สุตต. ที. มหาวคโค) แสดงอรรถสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์เป็นภาษาบาลีไว้ในข้อที่ 54 ว่า

คตฺร สฺมํ ภิกฺขเว วิปสฺสี ภคฺวา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภิกฺขุสงฺฆเ เอวํ ปาติโมกฺขํ อุตฺถิสฺสตี

ขณฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺตี พุทฺธา

น หิ ปพฺพชิตो ปฺรฺปชฺชาตี

สมโณ โหตี ปรี วิหฺรฺยณฺโต ฯ

สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ

กุสฺสสฺสอุปฺสมปทา

สจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธานสาสนํ ฯ

อนุปฺวาโท อนุปฺชาโต

ปาติโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตถยฺยตฺตา จ ภตฺตสฺมี

ปนฺตถยฺจ สยนาสนํ

อธิจิตฺเต จ อาโยโค

เอตํ พุทฺธานสาสนนฺติ ฯ

(มหาปทานสูตร. พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ภาษาบาลี อักษรไทย

พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 สุตต. ที. มหาวคโค)

ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค ข้อที่ 54 แสดงสาระสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ไว้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ทรงสวดพระปาฏิโมกข์ในที่ประชุมพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้

“ขันติ คือ ความทนทานเป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าบรรพชิต ไม่ชื่อว่าสมณะเลย

การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส

นี่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การไม่กล่าวร้าย 1 การไม่ทำร้าย 1 ความสำรวม

ในพระปาติโมกข์ 1 ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตอาหาร 1
ที่นอนที่นั่งอันสงัด 1 การประกอบความเพียรในอธิจิต 1
ทกอย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ”

(มหาปทานสูตร.พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2 ทีฆนิกาย มหาวรรค)

วันจาตุรงคสันนิบาต ที่มีการชุมนุมใหญ่ของพระสงฆ์มากมายขนาดนี้ มีแค่ครั้งเดียวเท่านั้น ในศาสนาของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ส่วนโอวาทปาฏิโมกข์เป็นหลักคำสอนสำคัญของพุทธศาสนา เป็น “ปาติโมกข์” ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตลอดปฐมโพธิกาล คือ 20 พรรษาแรก เฉพาะครั้งแรกในวันเพ็ญเดือนมาฆะ (เดือน 3) หลังจากตรัสรู้แล้ว 9 เดือน เป็นการแสดงปาติโมกข์ที่ประกอบด้วยองค์ 4 เรียกว่า “จาตุรงคสันนิบาต” มีเพียงครั้งเดียวในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งๆ โอวาทปาฏิโมกข์นั้น ถ้าเปรียบในสมัยนี้ คงเปรียบได้กับการกำหนดพันธกิจขององค์กรต่างๆ จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นการกำหนดพันธกิจให้กับพระสงฆ์สาวกทั้งปวง หรือจะเรียกว่าเป็นการประกาศตั้งศาสนา (แนวทางการปฏิบัติ) ก็ได้ (อรรถกถาแสดงไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ด้วยพระองค์เอง ท่ามกลางที่ประชุมสงฆ์ผู้มีศีลบริสุทธิตลอด 20 พรรษาแรก ในครั้งสุดท้ายมีภิกษุผู้ทูลเข้าร่วมประชุม พระพุทธเจ้าจึงทรงประกาศให้ออกจากที่ประชุม ภิกษุผู้ทูลไม่ยอมออกจากที่ประชุม พระโมคคัลลานะจึงบังคับให้ออกจากที่ประชุม หลังจากนั้นทรงบัญญัติให้พระสงฆ์แสดง “อาณัติปาติโมกข์” และ “ภิกษุปาฏิโมกข์” กันเอง โดยพระองค์ไม่ทรงเข้าร่วมอีกดังปรากฏในอุโบสถสูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ 23 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 15 อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต ความว่า

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ บุพพาราม ปราสาทของมิกคารมารดาใกล้พระนครสาวัตถี ก็โดยสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่งในวันอุโบสถ ครั้งนั้นเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ท่านพระอานนท์ลุกจากที่นั่ง กระทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งมานานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณาโปรดแสดงปาติโมกข์เถิด เมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนั่งอยู่ แม้วาระที่ 2 เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว มัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ท่านพระอานนท์ลุกจากที่นั่ง กระทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว มัชฌิมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งมานานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณาโปรดแสดงปาติโมกข์เถิด แม้วาระที่ 2 พระผู้มีพระภาคก็ทรงนั่งอยู่ แม้วาระที่ 3 เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ปัจฉิมยามผ่านไปแล้ว แสงเงินแสงทองขึ้นแล้ว ราตรีสว่างแล้ว ท่านพระอานนท์ลุกจากที่นั่ง กระทำผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไปแล้ว

ปัจฉิมยามผ่านไปแล้ว แสงเงินแสงทองขึ้นแล้ว ราตรีสว่างแล้ว ฤกษ์สงฆ์ตั้งมานานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาค ทรงพระกรุณาโปรดแสดงปาติโมกข์เถิด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรอานนท์บริษัทไม่บริสุทธิ์

ลำดับนั้นท่านพระมหาโมคคัลลานะได้มีความดำริดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ทรงหมายเอา บุคคลไหนหนอ ลำดับนั้นท่านพระมหาโมคคัลลานะกำหนดใจด้วยใจ กระทำจิตภิกษุสงฆ์ทั้งหมดไว้ในใจแล้ว ได้เห็นบุคคลทุกสี่ มีบาปธรรม มีสมาจารไม่สะอาดน่ารังเกียจ ปกปิดกรรมชั่ว มิใช่สมณะแต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ปฏิญญาว่าประพฤติพรหมจรรย์ เสียในชุมด้วยราคะ เป็นเพียง ดั่งหยากเยื่อตั้งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ครั้นแล้วลุกจากอาสนะเข้าไปหาบุคคลนั้น กล่าวกับบุคคลนั้นว่า อาวุโสจงลุกไป พระผู้มีพระภาคทรงเห็นเธอแล้ว เธอไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระมหาโมคคัลลานะ กล่าวอย่างนี้แล้ว บุคคลนั้นนิ่งเฉยเสีย แม้วาระที่ 2 ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับบุคคลนั้นว่า อาวุโส จงลุกไป พระผู้มีพระภาคทรงเห็นเธอแล้ว เธอไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย แม้วาระที่ 2 บุคคลนั้น ก็นิ่งเสีย แม้วาระที่ 3 ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับบุคคลนั้นว่า อาวุโสจงลุกไป พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นเธอแล้ว เธอไม่มีสังวาสกับภิกษุทั้งหลาย แม้วาระที่ 3 บุคคลนั้นก็นิ่งเฉยเสีย ลำดับนั้นท่านพระมหาโมคคัลลานะ จึงจับแขนบุคคลนั้นฉุดออกมาให้พ้นชุมประตูด้านนอกแล้วใส่दान เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุคคลนั้นข้าพระองค์ฉุดออกไปแล้ว บริษัทบริสุทธิ์แล้ว ขอพระผู้มีพระภาค ทรงพระกรุณาโปรดแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่าน่าอัศจรรย์โมคคัลลานะ ไม่เคยมีมา โมคคัลลานะ โมฆบุรุษนั้นจักมาร่วม จนต้องฉุดแขนออกไป ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เธอทั้งหลาย พึงทำอุโบสถเถิด พึงแสดงปาติโมกข์เถิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่กาลบัดนี้เป็นต้นไป เราจักไม่แสดงปาติโมกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การที่พระตถาคตจะพึงแสดงปาติโมกข์ในบริษัทที่ไม่บริสุทธิ์นี้มีใช้ฐานะ มิใช่โอกาส

หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา

หลักการ หมายถึง สาระสำคัญที่ควรยึดถือเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติสำหรับสมณะหรือนักบวช ในพระพุทธศาสนาที่จะต้องปฏิบัติอย่างยั้งยวด เป็นเสมือนไม้บรรทัดให้ปฏิบัติตรงไปเป็นแนวเป็นแถว ไปตลอดเส้นทางแห่งการเป็นสมณะหรือนักบวช เพราะหลักการนี้เปรียบเหมือนหัวใจของพระศาสนา ปรากฏตามหลักพระบาลีในโอวาทปาฏิโมกข์ว่า

สพฺพปาปสฺส อภินิ

สจฺจิตตปริโยทปนํ

กุสลสุสฺสพสมปทา

เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

(มหาปทานสูตร. พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ภาษาบาลี อักษรไทย

พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 สุตต. ที. มหาวคโค)

การไม่ทำความชั่ว การทำความดีให้ถึงพร้อม การชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (หลักการทั้งสาม) นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

1. หลักการข้อว่า สัพพปาปสฺส อภินิ การไม่ทำความชั่วทุกอย่าง

กฎเกณฑ์ในการตัดสินว่าอะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่วในแต่ละลัทธิ ความเชื่อแต่ละศาสนาไม่เหมือนกัน ล้วนมีความหลากหลายตามวิถีทางดำเนินชีวิตของสังคมนั้นๆ อะไรคือความชั่ว อะไรคือความไม่ดี จึงเป็นคำถามที่จะต้องค้นคว้าหาความจริงและคำตอบให้ชัดเจน พระพุทธองค์ทรงชี้ไปที่หลักของการทำความชั่วทางกายที่เรียกว่ากายทุจริต 3 ทางวาจาเรียกว่าวจีทุจริต 4 ทางใจเรียกว่า มโนทุจริต 3 ว่าเป็นความชั่วที่สมควรลด ละ เลิก ไม่สมควรประพฤติปฏิบัติ เพราะเป็นกฎเกณฑ์มาตรฐานวัดความเป็นมนุษย์ที่มีการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

2. หลักการข้อว่า กุสลสฺสุปสมปทา การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม

เมื่อลด ละ เลิก ความชั่ว ความไม่ดีทั้งหมดแล้ว ต้องสร้างความดี คือ กุศลธรรมขึ้นมาทดแทน กุศลธรรมคือความดีนั้นคืออะไร ทรงชี้ลงที่กายสุจริต 3 วาจสุจริต 4 มโนสุจริต 3 ว่าเป็นกุศลธรรมที่ควรทำให้เกิดมีขึ้นในตนเอง

3. หลักการข้อว่า สจิตตปริโยทปนํ การยังจิตของตนให้ผ่องใส

การอบรมจิตใจของตนให้ผ่องใส ปราศจากมลทินเครื่องเศร้าหมองใจ มีต้นหา รากะ เป็นต้น หมายความว่า เมื่อลด ละ เลิก สิ่งที่เรียกว่าปาปธรรม อกุศล แล้วมาบำเพ็ญกุศลธรรมก็ยังไม่เพียงพอ จะต้องฝึกหัดอบรมขัดเกลาจิตใจให้มีความสงบร่มเย็น มีความเบิกบาน มีความผ่องใส โดยการบำเพ็ญตามหลักของ ศีล สมาธิ ปัญญา จนสามารถยกระดับจิตใจตนเองจากปุถุชนเป็นกัลยาณชน จากกัลยาณชนเป็นอริยบุคคล บรรลุถึงเป้าหมายหลักสูงสุด คือ พระนิพพาน เครื่องดับเพลิงทุกข์ทั้งมวลได้

หลักการทั้ง 3 ประการนี้ ถือว่าเป็นงานที่สำคัญของนักบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงสอนเน้นหนักในเรื่องความประพฤติปฏิบัติ ทรงสรรเสริญการปฏิบัติบูชา อันดับแรก คือ งานละชั่ว ถือว่าเป็นบันไดขั้นแรก ไม่มีงานใดที่ง่ายกว่างานละชั่ว เพราะว่าเพียงแค่อยู้อยู่เฉยๆ ไม่แสดงพฤติกรรม ทางกาย วาจา เพราะการทำความชั่วเป็นความผิดต่อหลักการศาสนา อันดับที่สอง คือ งานทำดี เมื่อไม่ทำชั่วแล้วย่ำหยุดอยู่เพียงแค่นั้น แต่ยังสอนให้มุ่งทำความดีต่อไป อันดับที่สาม คือ งานชำระจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นการแสดงให้เห็นอุดมการณ์สูงสุดของพระพุทธศาสนาว่า ความบริสุทธิ์นั้นไม่เพียงแค่แสดงกิริยาวาจาอ่อนโยนต่อบุคคลอื่นที่เป็นรูปลักษณ์ภายนอกเท่านั้น เพราะความชั่วร้ายอาจแฝงอยู่ในภายในได้ แม้ว่าเว้นชั่วแล้วทำความดีแล้วก็ตาม หลักการทั้ง 3 ประการนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา กล่าวโดยย่อได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ทั้งสามข้อนี้อาจอนุมานเข้ากับ ศีล สมาธิ ปัญญา

4. อุดมการณ์สูงสุดของพระพุทธศาสนา

คำว่า อุดมการณ์ เป็นคำที่บ่งบอกถึงเป้าหมายที่จะต้องไปให้ถึง บรรลุถึง และเป็นสิ่งสูงสุดขององค์กร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้แสดงความหมายของคำนี้ว่า อุดมการณ์ [อุดมมะ อุดม] น. หลักการ ที่วางระเบียบไว้เป็นแนวปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ (พจนานุกรมแปล ไทย-ไทย ราชบัณฑิตยสถาน, 2545) พระพุทธศาสนาก็มีอุดมการณ์สูงสุดเช่นเดียวกัน ซึ่งบรรดาพระสาวก คือ พระภิกษุ และบรรพชิต ในพระพุทธศาสนา นี้ พึงปฏิบัติไปให้ถึงอันมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น พระพุทธองค์ทรงวางอุดมการณ์ ไว้ 4 ประการ มีหลักฐานที่ปรากฏในมหาปทานสูตร คือ

ขันติ ปรม ติโป ตีติกขา

นิพพาน ปรม วทนติ พุทธา

น หิ ปพพชิต ปรูปมาตี

สมโณ โหติ ปร วิเทฐยนโตฯ

ขันติ ความอดทน คือ ความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต

ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะเลย

(มหาปทานสูตร. พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ภาษาบาลี อักษรไทย

พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 สุตต. ที. มหาวคโค)

อุดมการณ์ชื่อว่า “ตีติกขาขันติ” หมายถึง ความอดทนอดกลั้นเป็นสิ่งที่นักบวชในศาสนา นี้ พึงยึดถือ และเป็นสิ่งที่ต้องใช้เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจทุกอย่างที่ต้องเจอในชีวิตนักบวช ขันติประเภทตีติกขา นี้ เป็นความอดทนต่อกิเลสที่มายั่ววนให้โลภ ให้โกรธ ให้หลง และกิเลสทั้งหลายอื่นๆ ตบะ คือ คุณธรรม ที่เฝ้าบาปให้พินาศ บุคคลโดยทั่วไป ถูกบาปเฝ้าอยู่ทุกวัน คือ ทำบาปแล้วร้อนใจ แปลว่า ถูกบาปเฝ้า เพราะฉะนั้น นักบวชในพระพุทธศาสนา ต้องต้องอดทน อดกลั้นต่อสรรพกิเลส สิ่งยั่วยั่วทั้งหลายอย่างถึงที่สุด จนกลายเป็นตบะธรรม เครื่องเฝ้าพลาญสรรพกิเลสเหล่านั้นให้แตกสลายไป ความอดทน เป็นคุณสมบัติของนักบวช ที่เป็นนักปราชญ์โดยแท้จริง ความอดทนแบ่งตามเหตุที่มากระทบได้ 4 ประเภท คือ

1. อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศ ความหนาว ความร้อน

2. อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่สบายกายของเราเอง ความปวด ความเมื่อย

3. อดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจ อันเกิดจากคำพูด ที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม บางคนเพียงถูกคนโน้นกระทบที่ คนนี้กระแทกที่ เขาว่าหนอย ค่อนขอ

นิตก็อึดอัดเจ็บใจ บางคนทนต่อความเจ็บใจได้บ้าง เพราะเขาเป็นผู้บังคับบัญชาของตน ถึงจะทนไม่ได้ก็ต้องทน การทนอย่างนี้ได้ถือว่ายังไม่เรียกว่าขันติ บางคนทนต่อความเจ็บใจ ต่อคำพูดของคนในระดับเดียวกัน พรรคพวกเพื่อนฝูงในที่ทำงานเดียวกันได้ ถือว่ามีขันติระดับปานกลาง ส่วนคนที่มีขันติจริงๆ นั้นต้องทนต่อการกระทบกระทั่ง เปรียบเปรย การทำให้เจ็บอกเจ็บใจ จากคนใต้บังคับบัญชาหรือผู้ต่ำกว่าได้ในการทำงานนั้น เราต้องมีการติดต่อกับบุคคลหลายประเภท เพราะแต่ละคนมีการฝึกฝนตนเองต่างกัน ถ้าหากไม่มีขันติแล้ว ก็ไม่อาจจะทำงานให้ออกมาดีได้อย่างเป็นสุข ทั้งบางครั้งยังอาจทำให้มีเรื่องเดือดร้อนมาสู่ตัวเองอีกด้วย

4. อดทนต่ออำนาจกิเลสที่เรียกว่า “ตติกาขันติ” เป็นการอดทนต่ออารมณ์น่าใคร่ น่าเพลิดเพลินใจ อดทนต่อสิ่งที่เราอยากทำ แต่ไม่สมควรทำ ในที่นี้มุ่งหมายถึง การไม่เอาแต่ใจตัว ไม่ยอมปล่อยตัวตามกระแสโลก ความเพลิดเพลิน เช่น ความสนุกสนาน การเที่ยวเตร่ ความฟุ้งเฟ้อต่างๆ หรือการได้ผลประโยชน์ในทางที่ไม่ควร เป็นต้น

ในโอวาทปาติโมกข์นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงหมายเฉพาะ “ตติกาขันติว่า” เป็นตบะธรรม เครื่องเผาผลาญกิเลสอย่างยิ่ง นับเป็นอุดมการณ์ที่สำคัญต่อการประกาศพระศาสนาข้อที่ 1

อุดมการณ์ข้อที่ 2 ได้ในพระบาลี คือ นิพพาน ปริม วทนติ พุทธา แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง นิพพาน คือ การหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา ซึ่งแสดงออกในรูปของ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป่าหมายสูงสุดของบรรดาครูเจ้าลัทธิทั้งหลายในสมัยนั้น เน้นไปสู่สภาวะที่เรียกว่า พระพรหม หรือมีสภาวะของผู้สร้างทุกสรรพสิ่ง แต่พระพุทธองค์ปฏิเสธแนวทางเหล่านั้น ทรงปฏิบัติจนบรรลุธรรมที่เรียกว่า สภาวะหลุดพ้นจากสรรพกิเลส หรือความดับสนิทแห่งกิเลส ตัณหา อวิชชา กล่าวโดยสรุป นิพพาน คือ การไม่มีกิเลสตัณหาที่จะร้อยรัดมัดกระพือให้กระวนกระวายใจ อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกายอิติวุตตกะนิพพานธาตุสูตร ว่าด้วยนิพพานธาตุ กล่าวถึงนิพพาน 2 ประเภทไว้ว่า แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว พระสูตรนี้ พระอรหันต์กล่าวไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

“ภิกษุทั้งหลาย นิพพานธาตุ 2 ประการนี้ นิพพานธาตุ 2 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ 2. อนุปาติเสสนิพพานธาตุ”¹

อธิบายความว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุยังมีอุปาทิเหลือ ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ กล่าวคือ ดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ อนุปาติเสสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุที่ไม่มีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ กล่าวคือ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลืออยู่อีก ในพหุยุทธ์กล่าวถึงสภาพของพระนิพพาน ความว่า “ดิน น้ำ ไฟ ลม ย่อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใดในนิพพานธาตุนั้น ดาวทั้งหลาย ย่อมไม่สว่าง พระอาทิตย์ย่อมไม่ปรากฏ พระจันทร์ย่อมไม่สว่าง ความมืดย่อมไม่มี ก็เมื่อใดพราหมณ์ชื่อว่า

¹ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สุตตนิบาต

เป็นมุณีเพราะรู้ (สัจจะ 4) รู้แล้วด้วยตนเอง เมื่อนั้นพรหมณ์ย่อมหลุดพ้นแล้วจากรูปและอรูปร จากความสุขและความทุกข์...”²

นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ไม่มีเป้าหมายอะไรที่ยิ่งไปกว่านี้ เป็นที่สุด เป็นที่สรุปลงแห่งการประพาสปฏิบัติทั้งหมด พรหมจรรย์ คือ การประพาสอันประเสริฐนั้น ก็มีพระนิพพานนี้เป็นเป้าหมาย เช่นที่ตรัสว่า “ราธะ ด้วยว่าพรหมจรรย์ที่ประพาสกันอยู่นี้แล ย่อมหยั่งลงสู่นิพพาน มีนิพพานเป็นจุดสุดท้าย” ในที่อื่นก็ตรัสว่า “พรหมจรรย์ที่บุคคลอยู่จบแล้ว มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด (พระมหานรินทร์ สุธรรม, 2545)

พระบัญญัติทั้งหมดในนามของพระวินัยหรือศีล ทั้งสำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่พระพุทธเจ้าบัญญัติ ก็เพื่อป้องกันมิให้ขัดขวางต่อพระนิพพานหรือออกนอกกระแสแห่งพระนิพพานมากนัก ความจริงทั้งหมดในนามของธรรมที่พระองค์แสดงก็เป็นไปเพื่อบริการนิพพาน ความเบื่อหน่าย วิราคะ ความคลายกำหนัด วิมุตติ ความหลุดพ้น วิมุตติญาณทัสสนะ ความรู้เห็นในวิมุตติ เกิดความบริสุทธิ์ (วิสุทธิ) เกิดสันติอย่างถาวร คือ เพื่อดำเนินไปสู่พระนิพพาน

อุดมการณ์ข้อที่ 3-4 ได้ในพระบาลี คือ น หิ ปพฺพชิตो ปรูปฆาตี สมโณ โหติ ปรี วิหฺรณฺโต แปลความว่า ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะเลย ดังนั้นในพระพุทธศาสนา เน้นเรื่องความเป็นสมณะ คือ ผู้สงบที่แท้จริง ความเป็นบรรพชิต คือ นักบวชที่แท้จริง ไม่บังคับขู่เข็ญใครให้มายกย่องนับถือ การปฏิบัติตนเองให้ทรงคุณธรรมที่เหมาะสม ทำจิตให้สงบจากปาปกรรมทั้งหมด แล้วเผยแผ่พระศาสนาโดยไม่ไปเบียดเบียนใครๆ ไม่มองใครเป็นศัตรู มีแต่ความเมตตาปรารภณาให้ผู้ปฏิบัติตามพันทุกขในสังสารวัฏฏ์เท่านั้น พระภิกษุและบรรพชิตไม่พึงทำผู้อื่นให้ลำบากด้วยการทำความทุกข์กายหรือทุกข์ทางใจไม่ว่าจะในกรณีใดๆ

วิธีการของผู้ปฏิบัติและผู้เผยแผ่

เมื่อพระพุทธองค์ทรงชี้แจงแสดงอุดมการณ์ เป้าหมายสูงสุดของศาสนา คือ พระนิพพาน ความเป็นบรรพชิตและสมณะที่แท้จริง รวมทั้งหลักการที่เป็นแนวทางของการปฏิบัติตนที่เป็นเกณฑ์มาตรฐานทางด้านการปฏิบัติแล้ว ลำดับต่อไปทรงแสดงวิธีการของผู้ปฏิบัติและผู้เผยแผ่ว่า

อนุปวาโท อนุฆาโต	ปาฏีโมกฺเข จ สํวโร
มตฺตถฺยตา จ ภตฺตสฺมี	ปนฺตถฺย จ สยนาสนํ
อธิจิตฺเต จ อาโยโค	เอตํ พุทฺธานสาสนํ

(มหาปทานสูตร. พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ภาษาบาลี อักษรไทย

พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 สุตต. ที. มหาวคฺโค)

² ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ-ธรรมบท-อุทาน-อิตฺวุตตะก-สุตตนิบาต

การไม่เข้าไปว่าร้าย 1 การไม่เข้าไปทำร้าย 1 การสำรวมใน (สิกขาบท) พระปาฏิโมกข์ 1 ความรู้จักพอประมาณในการบริโภค (ปัจจัย 4) 1 การนั่ง การนอน ในที่อันสงัดสงบ 1 การตามประกอบความเพียรในอธิจิต 1 นี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

1. **อนุปวาโท** หมายถึง การฝึกฝนอบรมวาจา ะมัดระวังมิให้กล่าววจีทุจริต 4 คือ การกล่าวคำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด คำเพ้อเจ้อ ไม่ให้เป็นการทำร้ายผู้อื่น สัตว์อื่นทางด้านวาจา เป็นผู้มิว่าจาสงบปราศจากโทษ กล่าวแต่คำที่เป็นวจีสุจริตเท่านั้น

2. **อนุปมาโต** หมายถึง การฝึกระมัดระวังกาย ไม่ให้เข้าไปทำร้ายคนอื่น สัตว์อื่น ไม่สร้างความเดือดร้อนให้ทั้งแก่ตนและผู้อื่น กระทำตนเองให้เป็นผู้มีกายสงบ ไม่กระวนกระวาย ประกอบด้วยเมตตาอยู่เสมอ

3. **ปาฏิโมกเข จ สัวโร** หมายถึง การตั้งสติ สำรวม ระวัง เว้นข้อที่ทรงห้าม ปฏิบัติตามข้อที่ทรงอนุญาต เพราะหลักคำสอนในศาสนาทั้งคำสั่ง คือ ข้อห้าม คำสอน คือ ข้อธรรมที่ให้ปฏิบัติ เพราะฉะนั้นจะต้องเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักการต่างๆ ที่ทรงวางเอาไว้ จึงจะบรรลุเป้าหมายที่ต้องการได้

4. **มตตญญตา จ ภตตสมี** หมายถึง การรู้จักพอประมาณในการบริโภค ใช้สอยปัจจัย 4 อย่างรู้จักคุณค่า อย่างพิจารณา ไม่บริโภคด้วยความฟุ่มเฟือย ไม่บริโภคด้วยตัณหา เป็นอยู่อย่างพอเพียงตามสถานะของตน

5. **ปนตยจ สยนาสนิ** หมายถึง การปฏิบัติตนให้ห่างจากสถานที่ที่ไม่สงบ มีแต่ความวุ่นวาย มีที่นั่งที่นอน ที่พักผ่อนสงบ ไม่วุ่นวาย สงัด ปราศจากสิ่งหรืออารมณ์ที่ไม่ดีมารบกวนจิตใจ ทำจิตใจให้ฟุ้งซ่านเหมาะสำหรับฝึกฝนอบรมจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในสมาธิธรรม

6. **อธิจิตเต จ อาโยโค** หมายถึง การอบรมจิตใจ การพัฒนา การยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น การกระทำจิตใจให้ปลอด และปราศจากสิ่งรบกวนที่เรียกว่านิวรณ์ธรรม สามารถทำจิตใจให้ผ่องใส ไม่เศร้าหมองลด เลิก ละ สรรพกิเลสทั้งหลายได้ บรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง

บทสรุปการประกาศพระพุทธศาสนาในช่วงปฐมโพธิกาล

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นเวลา 7 สัปดาห์ จากนั้นเสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงปฐมเทศนาในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 (เดือนอาสาฬหะ) เรียกว่า “**ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร**” ในขณะที่ทรงแสดงธรรม ท่านโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ บรรลุพระโสดาบัน ได้ทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา พระอัญญาโกณฑัญญะจึงเป็นพระภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระพุทธองค์ทรงแสดงหุติยธรรมเทศนาชื่อว่า “**อนัตตลักขณสูตร**” โปรดพระปัญจวัคคีย์จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อจากนั้นเสด็จไปแสดงธรรมโปรดยสพร้อมทั้งเพื่อนๆ ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จำนวน 60 องค์ และเป็นช่วงที่ออกพรรษาแล้ว พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นสมควรว่า

จะออกไปประกาศพระศาสนาให้เป็นทีที่แพร่หลาย จึงมีพุทธบัญชาให้สาวกทั้ง 60 องค์ จาริกออกไปประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยให้ไปแต่เพียงลำพัง

พระพุทธองค์เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางได้โปรดกลุ่มภิกษุวัคคีย์ 30 คน ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แล้วทรงส่งไปเผยแผ่พระศาสนา ทรงเทศนา “อาทิตตปริยายสูตร” โปรดชฎิล 3 พี่น้อง คือ อุรุเวกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ กับศิษย์ อีก 1,000 คน ให้บรรลุพระอรหันต์ที่คยาสิละ ทำให้ทรงมีพระอรหันต์ 1,003 รูป เป็นบริวาร ต่อจากนั้นเสด็จไปยังนครราชคฤห์แห่งแคว้นมคธ เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใสและบรรลุธรรม ได้น้อมถวายสวนเวฬุวันราชอุทยาน ให้เป็นที่อาศัยแต่คณะสงฆ์ ต่อมาพระพุทธองค์ได้แสดงธรรมโปรดบริวาร 250 คน ของพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ยกเว้นพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะที่ไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์ในครั้งนั้น อีก 7 วันต่อมาพระโมคคัลลานะ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ บรรลุเป็นสาวก บารมีญาณ และ 15 วันต่อมา พระสารีบุตรได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ด้วยฟังเทศนา “ปริคคหสูตร” ที่พระศาสดาแสดงแก่ที่ชนชปริพพาชก พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งให้พระสารีบุตร เป็นอัครสาวกเบื้องขวา เป็นพระธรรมเสนาบดีผู้เลิศในทางมีปัญญามาก พระโมคคัลลานะเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เลิศในทางมีฤทธิ์มาก ในวันเพ็ญมาฆมาส ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 พระพุทธองค์ทรงแสดง “โอวาทปาฏิโมกข์” ว่าด้วยหลักการอุดมการณ์สูงสุด และวิธีการเผยแผ่พระศาสนาอย่างเป็นทางการ ในท่ามกลางพระอรหันต์สาวก 1,250 รูป ณ สวนเวฬุวันราชอุทยาน

ในการออกจาริกประกาศธรรมปฐมโพธิกาล ตั้งแต่ตรัสรู้จนกระทั่งแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ อยู่ในระหว่างพรรษาที่ 1-2 ของพระพุทธองค์ การประกาศพระศาสนาครั้งนั้น ทำให้กุลบุตรในดินแดนต่างๆ หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และขอบรรพชาอุปสมบทเป็นอันมาก นับว่าเป็นการเผยแผ่พระศาสนาที่ได้ผลอย่างน่าอัศจรรย์

เอกสารอ้างอิง

พระพรหมคุณาภรณ์. [ป.อ.ปยุตโต]. (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ: ผลิตีพิมพ์.

พระมหานรินทร์ สุธรรม. (2545). *สมณเพศกับเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาปทานสูตร. พระไตรปิฎกเล่มที่ 10 ภาษาบาลี อักษรไทย พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 2 สุตต.ที.มหาวคโค. (2559). เข้าถึงได้จาก https://84000.org/tipitaka/pali/pali_item_s.php?book.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

สมเด็จพระญาณสังวร [เจริญ สุวฑฺฒโน]. (2551). *45 พรรษาของพระพุทธเจ้า*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.